

## **LES OBSERVATIONS GÉOLOGIQUES SUR LES DEUX ILES BALÉARES MAJORQUE ET MINORQUE D'ALBERTO DELLA MARMORA (1834): DE LA GEOLOGIA A LA FILOLOGIA**

**Joan Armangué i Herrero**

Universitat de Càller–Arxiu de Tradicions.

Paraules clau: *geologia, Alberto Della Marmora, Illes Balears.*

The *Observations géologiques sur les deux îles baléares Majorque et Minorque* from Alberto Della Marmora (1834): from geology to philology.

Summary: *Alberto Della Marmora (1789-1863) was the first scholar to study some features of the geology of the Balearic Islands. But, not the least, he is important for his role as nexus between these islands and the catalan culture remaining at Sardinia. The importance of Della Marmora studies from geological and philological point of view is reviewed.*

Key words: *geology, Alberto Della Marmora, Balearic Islands.*

L'època de Mateu Orfila (1787-1853) va coincidir amb el primer pas de relleu en el terreny dels estudis geològics a Mallorca. L'any 1834, en efecte, el prestigiós erudit piemontès Alberto Della Marmora (1789-1863)<sup>1</sup> va publicar a Torí un opuscle de vint-i-cinc pàgines intitulat *Observations géologiques sur les deux îles baléares Majorque et Minorque*.<sup>2</sup> Al Museu Balear de Ciències Naturals, de Sóller, encara es conserva l'exemplar que l'autor va dedicar al geògraf Antoni Furió i Sastre (1798-1853),<sup>3</sup> autor, pocs anys més tard, del *Pa-*

1. Per a l'estudi del conjunt de l'obra de caràcter geològic d'Alberto Ferrero Della Marmora, fonamentalment centrada a l'illa de Sardenya, veg. Raffaele CIASCA, *Bibliografia sarda*, 5 v., Roma, 1931-1934, s. v. «La Marmora». Aquest repertori bibliogràfic pot ser consultat també en format CD-ROM: Raffaele CIASCA (2000), *Bibliografia sarda*, programmazione a cura di Luca Fadda, sviluppo software Magica servizi informatici, Carlo Delfino Editore.

2. Alberto DELLA MARMORA (1834), *Observations géologiques sur les deux îles baléares Majorque et Minorque par le chevalier Albert de la Marmora*, Torí, de l'Imprimerie Royale.

3. Dedicatòria autògrafa adreçada «A Mr. D. Antoine de Furió à Palma. L'auteur». Vaig tenir ocasió de consultar aquest exemplar durant una missió de recerca al Museu, el dia 27 de setembre de 2003.

*norama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*.<sup>4</sup> El mateix Antoni Furió va encarregar-se, l'any 1846, de la traducció al castellà de l'opuscle del seu col·lega piemontès: *Observaciones geológicas sobre las Islas Baleares: Mallorca y Menorca, escritas en francés por el caballero don Alberto de La Marmora*.<sup>5</sup>

Amb la present comunicació volem limitar-nos a presentar al lector apassionat la figura d'Alberto Della Marmora, poc coneguda als Països Catalans, i tot cridant l'atenció envers l'opuscle suau esmentat, reivindicar el lloc que ocupa no només entre els pioners de les ciències geològiques a casa nostra sinó també, com veurem tot seguit, en la història de la filologia catalana.

Des del punt de vista científic, podem assenyalar que les *Observations géologiques* representen un precedent fonamental del primer assaig rigorós dedicat als estudis geològics de les Illes Balears: l'*Ensayo de una descripción geológica de la isla de Mallorca*, de Pablo Bouvy (1867).<sup>6</sup> Ara com ara, però, ens interessa destacar que Della Marmora seguí de manera sistemàtica al seu opuscle un mètode comparatiu, tot agermanant les Illes Balears amb Sardenya,<sup>7</sup> que coneixia bé i que ja havia descrit al seu primer *Voyage en Sardaigne*, dut a terme entre els anys 1819 i 1825.<sup>8</sup> Abans d'ell i sense tenir en compte rares excepcions anteriors al segle XIX, només havien adreçat la seva atenció envers Sardenya els autors següents:<sup>9</sup>

1. Dominique Albert AZUNI [1799], *Essai sur l'histoire géographique, politique et naturelle du royaume de Sardaigne*, París, Leroux. Precedent de la fonamental *Histoire géographique, politique et naturelle de la Sardaigne* (1802), París, Levraut Frères, 2 v.

2. Charles DENINA (1807), «Essais sur les traces anciennes du caractère des Italiens modernes, des Siciliens, des Sardes et des Corses». A: *Mém. Accad. Sc. 1794-95*, París, Fantin, 200 p.

3. A. CHAMBOLLE (1825), *Résumé de l'histoire de Gênes, du Piémont et de la Sardaigne*, París, Lecointe et Durey, 405 p.

4. J. François MIMAUT (1825), *Histoire de la Sardaigne, ou la Sardaigne ancienne et moderne considérée dans ses lois, sa topographie, ses productions et ses moeurs*, París, Blaise Libraire, 2 v.

Ens interessa aturar-nos breument en aquest darrer text. J. François Mimaud, en efecte, cònsol de França a Sardenya, reconeix al seu estudi la pregona catalanitat de l'Alguer amb les següents paraules (p. 501):

4. (1840), Palma, Impr. de Pedro José Gelabert.

5. (1846), Palma, Impr. de Pedro José Gelabert, opuscle de 33 p.

6. Pablo BOUVY (1867), *Ensayo de una descripción geológica de la isla de Mallorca, comparada con las islas y el litoral de la cuenca occidental del Mediterráneo*, Palma, Impr. Felipe Guasp y Vicens, 67 p.

7. Veg. sobretot les p. 10-11: «Dans mes voyages de Sardigne et de Sicile [...]».

8. *Voyage en Sardaigne, de 1819 a 1825* (1826), París, Delaforest, 2 v. (el tercer volum no va veure la llum fins a l'any 1857). Més tard havia d'aparèixer encara l'*Itinéraire de l'île de Sardigne* (1860), Torí, Bocca. Existeixen dues versions italianes d'aquest darrer llibre: *Itinerario dell'isola di Sardegna* (1868), Cagliari, Alagna [trad. Giovanni Spano], i (1917), Caserta [trad. Pasquale Marica].

9. Dec a l'amic Luca Scala algunes de les referències bibliogràfiques recollides a la llista següent.

L'année suivante [1354], don *Pedre IV* vint débarquer avec une armée nombreuse à *Porto Conte*, mit le siège devant *Alghero*, et enleva la place, malgré les efforts et la défense courageuse de la ligue sarde. Le roi d'Aragon, pour mettre à jamais fin aux révoltes de cette ville, résolut d'en renouveler la population. Il fit rentrer dans l'intérieur et dispersa les Sardes et les Génois qui la composaient auparavant, et y transporta une colonie de Catalans, qu'il fit venir de Barcelone, et desquels descendent les habitants actuels d'*Alghero*, nommée autrefois *Barcelonette*, qui ont conservé la langue, les moeurs, la gaieté, l'activité, l'industrie et l'esprit militaire de leurs ancêtres.

En la sumària descripció de Mimaut, però, tan sols ens recorden la catalanitat del lloc un nom propi («l'îlot de *la Foradada*») i el d'un plat característic alguerès, el *margalló* amanit, el lluc tendre del qual encara ara és molt apreciat a la zona.

Però tornant a la temàtica geològica, Mimaut és el primer autor del període que descriu les grutes de Neptú,<sup>10</sup> i ho fa tot seguint el *Saggio storico-fisico sopra una grotta sotterranea esistente presso la città di Alghero*, de l'alguerès Joan Andreu Massala;<sup>11</sup> és a dir, el primer text conegut íntegrament dedicat a les famoses coves (convé tenir en compte que vem a aquest actiu dinamitzador cultural el nom amb què encara ara és conegut el conjunt geològic de les grutes de Neptú).<sup>12</sup> Ens interessa d'assenyalar aquest estret lligam entre els dos estudiosos, perquè Massala és l'únic alguerès l'obra del qual Mimaut consulta i cita. Efectivament, a la bibliografia trobem esmentats els seus *Sonetti storici sulla Sardegna* (1808) i la *Dissertazione sul progresso delle scienze e della letteratura in Sardegna* (1803). Ara, el cònsol francès introdueix la descripció de les grutes de Neptú amb les paraules següents (p. 503):

On recommande à leur curiosité [dels estrangers] un ouvrage de la nature, vraiment digne de leur attention: c'est une caverne profonde, connue dant le pays sous le nom de *grotte de Neptune*, remarquable par la beauté de ses *stalactites*, et dont l'auteur des *Sonnets historiques* de la Sardaigne a donné une savante et poétique description».<sup>13</sup>

L'any següent, el 1826, Alberto Della Marmora ens havia de recordar ell també l'existència de «le catalan dans la ville d'Alghero» al seu *Voyage en Sardaigne*.<sup>14</sup> Ara bé, fora

10. Veg. Mauro MUCEDDA i Giovanni PALA (1990), *La Grotta di Nettuno: Aspetti speleologici, geologici, storici e biologici della più importante grotta della provincia di Sassari*, Alghero (amb una bibliografia especialitzada a les p. 127-130).

11. (1805), Sassari, Privilegiata Stamperia,.

12. Al seu *Saggio storico-fisico* Massala va escriure: «Non manca dunque all'*Antro di Nettuno*, alla *Grotta Algherese*, che una maggiore celebrità, ed una mano potente, che alla natura accoppiando un poco di arte ne rendesse meno difficile l'ingresso, e più comodo il viaggio» (p. 42). Aquest context permet de creure que l'autor, en referir-se a la gruta amb el nom de *Neptú*, ja segueix una tradició precedent.

13. Notem que en aquest passatge l'autor ja denomina la cova *Neptú*, tot prenent l'expressió de l'obra de Massala.

14. Livre Troisième, cap. III, p. 200.

dels circuits extremament erudits on aquests textos podien arribar, el cert és que al llarg del segle XVIII als Països Catalans s'havia perdut la consciència de la catalanitat de Sardenya. L'Alguer, mentrestant, vivia aquesta catalanitat amb plena normalitat. Pel que fa a la literatura assistim, pocs anys abans de l'aparició de l'opuscle d'Alberto Della Marmora, a la represa d'una poesia culta d'expressió catalana; trobem el noble Bartomeu Simon, entre els anys 1806-1817, corregint ortogràficament la seva obra algueresa per tal d'acostar-la a la tradició escrita catalana; i fins i tot ens sorprenen edicions populars de la *Doctrina cristiana* (1790, 1818) en llenguatge catalanoalguerès.<sup>15</sup> Tot això, però, en un total aïllament respecte a la resta del territori catalanoparlant.

És clar que, més enllà de l'anònim anar i venir dels mariners, alguns lligams unien encara l'illa de Sardenya amb els Països Catalans. Durant els anys més obscurs de l'allunyament cultural, per exemple, l'orde de la Mercè va continuar fent de pont entre les dues terres. Cal que citem, en aquest sentit, l'exemple de fra Agostino Costa Fadda, procurador general de la Congregació Mercedària del Regne de Sardenya, el qual va publicar a Palma de Mallorca uns *Elogi sacri alla gran Vergin Divina Maria della Mercede* (1816), dedicats a fra Gabriel Miró, prior del convent de Barcelona i vicari de l'orde, amb una introducció escrita al convent de Santa Eulàlia.<sup>16</sup>

Però més enllà d'exemples com aquest, que no constitueixen més que traces erudites d'un tenuíssim contacte de caràcter minoritari i casual, el cert és que l'Alguer i la resta dels Països Catalans no comunicaven. Indirectament i de manera involuntària, doncs, Alberto Della Marmora esdevé el nou enllaç cultural entre les illes de la Mediterrània occidental. Els seus viatges li han permès de conèixer tant el català de l'Alguer com el català de les Illes Balears, de manera que tot estudiant la geologia de Mallorca i Menorca no deixa d'anotar amb precisió els topònims locals, correctament escrits. I no hi ha dubte que degué informar el seu col·laborador Antoni Furió sobre la notable coincidència lingüística que ben poca gent culta havia pogut observar en primera persona.

15. Hem tractat tots aquests temes als estudis següents: *Llengua i cultura a l'Alguer durant el segle XVIII: Bartomeu Simon*; *El «parnàs alguerès»: Poesia arcàdica a l'Alguer (1778-1806)*, i *De l'Arcàdia al cafè: Textos de literatura popular algueresa (1806-1825)*, tots tres apareguts a Barcelona, a càrrec de les editorials Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, respectivament els anys 1996, 1998 i 1999.

16. «Palma de Mallorca, nella Stamperia di Filippo Guasp. 1816».